

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ВЛАДНИХ СТРУКТУР ЩОДО УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

У статті розглядається процес формування головних анклавів проживання українців у Польщі в післявоєнні роки внаслідок міграційних процесів воєнної доби та примусових переселенських кампаній 1944–1946, 1947 рр. Висвітлюється політика польської комуністичної влади щодо українського населення Польщі для забезпечення ізоляції та їх повної асиміляції в польському середовищі. Охарактеризовано становище українців у ПНР після акції “Вісла”.

Ключові слова: українська меншина, переселенські кампанії, акція «Вісла», національна політика, Польща.

На всіх континентах і в різних країнах світу, включаючи колишні союзні республіки СРСР, живе чимало вихідців з України. За даними Ф. Заставного, українська діаспора налічує понад 10 млн чол., що становить 20% загальної чисельності всіх українців у світі¹. Близько 6 млн їх нараховують у межах колишнього СРСР або ближнього зарубіжжя, 4 млн осіб — у країнах далекого зарубіжжя².

Одна з найчисленніших українських громад проживає на території Польщі. Кількість українців у ній на межі XX і XXI століть коливалася в рамках 200–300 тис. осіб³. Точні відомості відсутні, оскільки сучасні польські переписи населення не передбачають питання про національність респондентів. Однак українські громадські об’єднання, що діють на території Польщі, допускають, що кількість польських громадян українського походження сьогодні в ній значно більша. Метою дослідження є аналіз політики комуністичної влади Польщі щодо української меншини.

Вагомий вплив на становлення сучасної української діаспори Польщі мала зміна основних анклавів проживання українців у цій державі в післявоєнні роки, внаслідок міграційних процесів воєнної доби та примусових переселенських кампаній 1944–1946, 1947 рр. Для кращого розуміння демографічної ситуації на польських землях необхідно встановити найбільш важливі події 1939–1946 рр., які вплинули на зменшення чисельності українського населення в сучасних межах Польської держави. Серед них:

- добровільна репатріація з Генерал-Губернаторства до УРСР в 1939–1940 рр., під час якої виїхало 11 тис. осіб. Після окупації українських земель у 1941 р. велика частина таких переселенців повернулася на місця попереднього проживання⁴;
- вивезення сотень тисяч молодих людей на роботи до Німеччини, де чимало з них загинуло внаслідок воєнних дій, а частина залишилася на Заході після війни на постійне проживання;
- втрати українського населення на фронтах Другої світової війни в лавах Червоної армії й Української повстанської армії (УПА);
- українсько-польський трансфер 1944–1946 рр., що радикально змінив етнічну карту в ареалах спільного проживання.

У порівнянні з усіма подіями зазначеного періоду визначальний вплив на чисельність українського населення на теренах Польської держави мали саме урядові акції повоєнної доби.

Внаслідок встановлення нового польсько-радянського кордону, визначеного договором між Радянським Союзом і Польським комітетом національного визволення (ПКНВ, РКWN) 27 липня 1944 р. і визнаного міжнародною спільнотою ще до закінчення Другої світової війни на Ялтинській конференції 4–11 лютого 1945 р., у межах Польщі опинилося близько 700 тис. українців Надсяння, Лемківщини, Холмщини й Підляшшя⁵. На думку керівництва як комуністичної Польщі, так і СРСР, це не вирішувало остаточно національного питання в порубіжній зоні⁶.

Першим кроком до вирішення проблеми невідповідності державних та етнічних кордонів було виселення українського населення з території Польщі, а польських громадян — з території радянської України під егідою комуністичної влади. Офіційне оформлення цієї акції відбулося 9 вересня 1944 р. у м. Люблін під час підписання між урядом УРСР і ПКНВ угоди про обмін населенням. Результатами реалізації цих домовленостей стало переселення з Польщі до СРСР від жовтня 1944 р. до серпня 1946 р., за офіційними даними, 518 219 осіб, з яких 488 662 особи осіли на теренах УРСР. 42 184 сім'ї були розселені в чотирьох західних областях радянської України, а саме: 9 428 сімей — у Львівській області, 5 747 — у Дрогобицькій, 5 370 — у Станіславській і 21 639 сімей — у Тернопільській областях⁷. Проте урядова акція українсько-польського трансферу 1944–1946 рр. не досягла своєї мети, оскільки на землях Закарпаття надалі залишилося 30 тис. українських та мішаних польсько-українських родин, загальною кількістю понад 150 тис. осіб⁸.

Зазначені цифри кількості українців у Польщі у перші повоєнні роки є досить умовними, адже післявоєнні польські переписи населення не брали до уваги ні національності, ні рідної мови громадян держави. За

даними першого післявоєнного перепису від лютого 1946 р., у Польщі проживало 2 288 тис. німців і біля 400 тис. осіб іншого непольського населення⁹. Цей перепис не міг охопити основної маси українського населення, бо опанована діями УПА східна територія держави не була доступна для переписних комісій. Сучасні польські науковці більшість висновків у цьому питанні базують на статистиці Міністерства внутрішніх справ республіки Польща (РП), оскільки лише в анкеті на видання посвідки про особу (dowód osobisty) деякий час існувала рубрика про національність. При цьому, за твердженням польського історика В. Серчика, «дані про чисельність національних меншин зовсім зникли зі статистичних річників того часу, зробилися державною таємницею. Таким чином підкреслювалося, що після Другої світової війни Польща стала однаціональною державою¹⁰.

Однак такій політичній лінії кардинально суперечила інформація, що надходила зі східних і південних регіонів держави. Головне представництво уряду РП у справах евакуації українського населення з Польщі систематично надсилало повідомлення про становище українських і мішаних родин, що залишилися, їхні зв'язки з УПА, напружені відносини з польськими репатріантами з УРСР¹¹. Крім того, не було відомо, скільки осіб української національності переховуються в лісах, серед польських родичів. Саме в цей час, восени 1946 р., у Генеральному штабі Польського війська (ПВ, WP) визрів план примусового переселення українців з Люблінського, Жешувського та Краківського воєводств на північні та західні землі держави¹².

Території, визначені для переселення українців, остаточно стали польськими лише після Потсдамської конференції як певна компенсація за втрачені «Східні креси». До них належали землі, які до 1939 р. входили до складу Третього райху і, вільне місто Гданськ. Вони отримали офіційну назву «Повернуті землі» (Ziemia Odzyskana), що мало підкреслювати їхню історичну приналежність Польщі, незважаючи на багатовікову «німецьку експансію». Для управління щойно приєднаними територіями було створено Міністерство повернутих земель (МПЗ, MZO) на чолі з В. Гомулкою¹³.

Нові регіони Польщі на завершальному етапі війни майже повністю були звільнені від німецького населення, «Знищені під час військових дій», вони потребували негайної відбудови. Таким чином, остаточне вирішення «українського питання» активно поєднувалося зі спробами реорганізації краю, що дало можливість комуністичній владі вирішити кілька нагальних проблем одночасно. І на сьогодні українська меншина розташована переважно в північних і західних регіонах Польщі, а саме: у Західнопоморському, Поморському, Вармінсько-Мазурському, Любу-

ському, Нижньосілезькому та Підляському воєводствах, які становлять основу Повернутих земель (ПЗ, ZO)¹⁴.

У листопаді 1946 р. генерал О. Стеца у звіті з діяльності військових одиниць і органів безпеки запропонував урядові проект, який пізніше став підгрунтям відомої акції «Вісла»¹⁵. Сама назва операції походить від однойменної річки, що умовно окреслювала північні й західні кордони Люблінського, Жешувського та Краківського воєводств у повоєнній Польщі. Нині не відомо, хто й коли саме ініціював здійснення такої урядової акції. Знаний польський дослідник Р. Тожецький стверджує, що рішення про проведення операції «Вісла» було ухвалено в Москві в лютому 1947 р., а її план підготував за дорученням Л. Берії і Г. Маленкова нарком внутрішніх справ УРСР С. Савченко. Уже після цього, у березні 1947 р., відповідне рішення ухвалив Центральний комітет Польської об'єднаної робітничої партії (ЦК ПОРП, KZ PZPR), а потім, 12 квітня, — Комітет громадської безпеки ПР. Однак перші розпорядження в цьому напрямі були датовані ще січнем 1947 р., коли керівники військових відділів, які перебували в районі Жешува, отримали наказ зібрати всю можливу інформацію про чисельність українського населення воєводства. Крім того, відоме прізвище урядового речника акції. Ним став заступник шефа Генерального штабу генерал С. Моссор¹⁶.

Офіційною причиною переселення українців у західні та північні польські регіони значилася боротьба з відділами УПА. Лише такими засобами, за висновками урядових документів, можна було позбавити українське підпілля масової підтримки та полігону для діяльності. Втілення урядового плану покладалося на військові загони й органи безпеки, що вказує на характер проведеної акції. Для її реалізації 17 квітня 1947 р. було створено регулюючий орган — операційну групу «Вісла» — з представників цих структур, на який покладалося:

«а) знищити банди УПА в районі Санок — Перемишль — Любачів, проводити відповідні операційні роботи до цілковитої ліквідації таких банд;

б) у співпраці з Державним репатріаційним урядом проводити евакуацію з цих теренів на північно-західні землі всіх осіб української національності, розселяючи їх там розпорошено;

в) здійснювати евакуацію осіб усіх відтінків української національності, зокрема, також мішані українсько-польські родини, які співпрацювали з УПА;

г) унаслідок роботи групи в південно-східному регіоні держави повинна бути проведена цілковита евакуація;

д) евакуаційна акція має здійснюватися в найкоротші терміни (якщо це можливо, то впродовж 4-х тижнів) з погляду необхідності реєстрації ґрунтів для нових осадників на місцях нового поселення...»¹⁷.

Отже, згідно з зазначеним документом, основним завданням операційної групи «Вісла» вважалася ліквідація збройних сил УПА в межах Польської держави, додатковим — переселення українців на північно-західні землі країни.

Безпосередньою підставою для початку акції стала смерть генерала К. Свєрчевського, убитого в сутичці з відділами УПА під Яблоньками 28 березня 1947 р. Хоча вже за декілька днів до зазначеної дати основні параметри та засоби здійснення акції «Вісла» були затверджені вищим керівництвом держави, а також узгоджені з урядами УРСР і Чехословаччини.

Після прийняття кінцевого рішення в справі українського населення Польщі значних масштабів набула пропагандистська урядова кампанія, у якій УПА обвинувачувала в усіх можливих убивствах, у тому числі й у знищенні цивільного населення під час Варшавського повстання. Заступник керівника операційної групи «Вісла» з політично-виховних справ полковник Б. Сіджинський писав про українців як про «народність, що залишається на примітивному рівні», серед якої панували забобони, а також загальна підтримка бандитів (збройні формування УПА. — *Авт.*)¹⁸. Стереотип «українця-бандита» безпосередньо пропагувався урядом через періодичні видання. Виселення українців підтримувало також польське населення, оскільки разом з репатріантами з УРСР поширювалася інформація про події на Волині під час німецької окупації¹⁹.

Згідно з рішенням ЦК ПОРП від 11 квітня 1947 р., координацією підготовки акції до втілення мали займатися генерал С. Моссор, полковник Г. Корчинський з Міністерства державної безпеки (МДБ, МВР) і полковник Ю. Гібнер з Комітету у справах внутрішньої безпеки (КВБ, KdsBP). Політичне бюро також підтримало пропозицію служб безпеки про створення табору в Явожні, у якому б утримувалися українці, оскаржені в діяльності проти Польської держави²⁰. Для проведення акції «Вісла» було спрямовано 18 тис. бійців Польського війська та Корпусу внутрішньої безпеки, а також міліції²¹.

Ці та інші обставини ставлять під сумнів пропаговану комуністичною владою основну причину переселення українського населення 1947 р. — боротьбу з «бандами УПА». Так, депортація охопила й ті землі, на яких узагалі не діяли підрозділи УПА, а також були відсутні будь-які жертви з боку польського населення (наприклад, західна частина Низьких Бескидів). На підставі досліджень низки польських істориків на терені південно-східної Польщі на — протиагу Волині та Східній Галичині більшість жертв були українцями. Пропагування тези про необхідність, про загрозу для життя поляків у 1947 р. є, на думку Р. Дрозда нічим іншим, як «перенесення на територію повоєнної Польщі образу конфлікту

з інших регіонів, невдале намагання виправдати застосування проти українців збірної відповідальності, яку, додамо, засудив сейм РП у 1990 році»²².

Крім того, акція «Вісла» не привела до остаточної ліквідації УПА в межах Польської держави. Усі військові донесення з Жешовського й Люблінського воєводств аж до 1948 р. містили повідомлення про діяльність загонів УПА, спрямовану на знищення майна переселенців для ускладнення польського осадництва на цих теренах. На підтвердження цієї тези можна навести таємний лист С. Моссора до міністра національної оборони маршала М. Роля-Жимерського, у якому генерал рекомендує після ліквідації військової групи «Вісла» створити військові загоны, які перебрали б на себе компетенції цієї групи в справі боротьби «з бандами УПА»: «Адже регіон може бути остаточно очищений від решток банд лише взимку, з використанням спеціальних відділів, оснащених лижами»²³.

Очевидна перевага збройних сил польського уряду надавала можливість без виселення українців подолати українське підпілля. Згідно з даними комуністичної влади, від «рук УПА» загинуло в 1945 р. 368 представників цивільного населення, від січня до березня 1947 р. — 10 осіб. Упродовж цього ж періоду було вбито 1 600 солдатів, функціонерів служби безпеки, міліції²⁴. Ці дані свідчать і про поступове зменшення загрози з боку УПА для поляків, а також про зниження активності української партизанки в регіоні.

Більшість польських репатріантів з УРСР вбачала причини переселення українців в антипольській акції на Волині. Гасло «не було б вбивств на Волині, не було б акції Вісла» і нині підтримується частиною польської громадськості — переважно нащадками депортованих поляків. Згідно з цією позицією, масове знищення поляків тривало аж до 1947 р. й лише депортація українців під час акції «Вісла» поклала цьому край. Ця урядова акція, на думку її прихильників, була необхідною та гуманістичною, оскільки українці не були знищені, а лише виселені. Однак українське населення південно-східної Польщі було непричетне до спільного з подіями на Волині.

Депортація українців у 1947 р. проводилася під егідою комуністичної влади, яка була встановлена в Польщі за участі керівництва СРСР. Немає жодного документа, який би свідчив про те, що тодішня польська влада обґрунтовувала акцію «Вісла» українсько-польським конфліктом на Волині. Для комуністичного режиму ці події використовувалися як елемент пропаганди для обґрунтування та прискорення переселення українців.

Комуністична влада також обумовлювала необхідність переселення українців потребою реорганізації польської післявоєнної господарки.

Густонаселені південні та східні регіони країни не витримували напливу репатріантів, нестача землі, постійні напади УПА призводили до розорення господарств — ось ті проблеми, які намагалася, за її словами, подолати нова влада. Однак для досягнення своєї мети — остаточного «вирішення українського питання» — влада провадила політику, яка суперечила економічній доцільності. Знищення цілих українських поселень, призначення матеріальної допомоги переселенцям на нових місцях поселення, державні кредити, повторна колонізація теренів, з яких виселили українців, спричинили величезні державні видатки. Як наголошується у звіті з діяльності оперативної групи «Вісла» за період від 20 квітня до 31 липня 1947 р., у деяких регіонах південно-східної Польщі навіть «виникла необхідність проведення термінового заселення, оскільки внаслідок евакуації значної кількості українського населення не можна залишити значні площі взагалі обезлюдненими»²⁵.

Крім того, якщо б основною причиною акції «Вісла» були лише проблеми господарського характеру, то влада дозволила б переселення на північно-західні землі країни всім бажаним незалежно від національності. Аналіз листів до МПЗ засвідчує, що таких прохань було чимало, переважно від польських, розорених війною родин з різних регіонів держави²⁶. За таких умов обмежувати причини переселення лише економічними раціями, спрощенням реального стану речей.

Отже, мотиви акції не обмежувалися цими поясненнями. Таємна міністерська інструкція від 10 листопада 1947 р. чітко визначала, що «головною метою переселення осадників «В» (акції «Вісла». — *Авт.*) є їхня асиміляція в новому польському середовищі, а тому необхідно докласти всіх зусиль, щоб ця мета була досягнута»²⁷.

Польські органи влади продумали детальний план для забезпечення повної ізоляції українців у польському середовищі та їх інтенсивної асиміляції. Розселення українських родин відбувалося відповідно до інструкції МДБ. Переважна більшість переселенців була розміщена по селах. За даними, виявленими польськими дослідниками Р. Дроздом та І. Галагідою, лише 10% осіб української національності переселенські комісії направили до міст. Крім того, інструкція забороняла переселенцям проживати в 30-кілометровій прикордонній смузі, 10-кілометровій морській смузі та 20-кілометровій смузі поблизу воєводських міст²⁸.

Залежно від лояльності до польської влади, українські сім'ї ділилися на категорії «А», «В» і «С». До першої категорії належали родини, які перебували під пильним наглядом польських спецслужб, до другої — особи, прізвища яких перебували у «списках неблагонадійних», складених військовими під час переселення, до третьої — всі інші переселенці. Цей поділ використовувався для визначення необхідного від-

сотка українців під час розселення серед поляків. В одному селі могла проживати лише одна родина з категорії «А» або «Б» і до п'яти родин з категорії «С». Родини з категорій «А» і «Б» заборонялося поселяти разом з українцями категорії «С»²⁹. Загальна кількість українських переселенців до однієї місцевості не могла перевищувати 10% від загальної чисельності населення відповідної громади³⁰.

Депортовані також обмежувались у свободі переміщення. Особливо неприпустимим вважалося залишення визначеної території і повернення на попереднє місце проживання. Контроль за виконанням цього пункту інструкції покладался на місцеві спецслужби. Саме до їх компетенції відносять документ надання згоди на будь-яке переміщення українських переселенців³¹.

Виселення українців розпочалося 28 квітня 1947 р. і тривало до 30 липня того ж року. Упродовж цього часу на північні та західні землі Польщі переселено близько 150 тис. осіб³². Під час проведення акції широко використовувалися військові загони за відпрацьованою схемою: військо оточувало громаду рано — вранці, збирало людей на центральній площі, давало кілька годин на пакування майна. Дозволялося забрати з собою невеликий запас харчів, інвентар та господарське знаряддя³³.

Короткий час, відведений на пакування, психологічний стрес призводили до того, що люди часто не могли забрати найнеобхідніше. Становище ускладнювали труднощі з транспортними засобами. <http://www.zup.ukraine.com.pl/images/stories/AKCJAWISLA/a01.jpg>. Бувало, що один віз припадав на дві чи три родини. Після оформлення колони з людей і возів під конвоєм війська направлялися до розподільчих пунктів. До акції також залучалася місцева влада³⁴. Під виселення потрапили всі українців й особи з мішаних українсько-польських родин, у тому числі партійні діячі, функціонери служб безпеки та міліції, родини солдатів, які перебували на службі в Червоній армії³⁵, що суперечило основним пропагандистським ідеям акції. У звіті керівництва штабу оперативної групи «Вісла» за період від 24 квітня до 15 травня 1947 р. поширення акції «Вісла» на мішані родини обґрунтовувалося таким чином: «Мішане населення, яке проживає на цій землі у значній кількості, ускладнює національну класифікацію і підвищує хаос, що тут панує»³⁶.

Згідно з урядовими розпорядженнями, для швидкого проведення переселення було організовано декілька розподільчих пунктів для українців, зокрема у Щецинку, Ольштині та інших містах³⁷. Саме в цих місцевостях українське населення розподілялося в руслі опрацьованого оперативною групою «Вісла» плану і вивозилося товарними вагонами під наглядом війська на місця нового поселення. При цьому урядовці намагалися чітко дотримуватися інструкції: не допустити розміщення в одному вагоні

більше 1–2 родин з одного села³⁸. Так, мешканці лемківського села Фльоринка були розселені в 30 селах 6 повітів північно-західних земель, а 52 родини з с. Вілька Тарнівська Холмського повіта розпорошено в 12 населених пунктах 6 гмін Пасленського повіту на Ольштинщині, а кілька родин опинилося на Кошалінщині³⁹.

Таке примусове розпорошення розбивало не лише родини, адже більшість з кожної української громади перебували між собою в родинних зв'язках, а й деякі сім'ї⁴⁰. У хаосі, який панував на розподільчих пунктах, часто губилися неповнолітні діти, яких могли навіть без з'ясування прізвища відправити в транспорті з чужими людьми на місце нового поселення. Батьки, звертаючись до відповідних служб, часто не могли пояснити, де була втрачена дитина⁴¹. Невідповідність списків, помилковість документів робили вже з самого початку будь-які спроби пошуку цих неповнолітніх безнадійними.

Для налагодження хоча б мінімального порядку урядовцями в розподільчих пунктах було запропоновано узгоджувати списки новоприбулих з представниками українських громад. Вибрані особи з середовища українців таким чином ставали посередниками між представниками влади та переселенцями⁴². Однак цей механізм не був ефективним, оскільки громади розділяли та вивозили в різних вагонах у різні місцевості.

Відсутність чіткого розпорядку транспорту, нерівномірне прибуття населення на розподільчі пункти приводили до того, що окремі родини чекали на виїзд декілька тижнів⁴³. Для довготривалого перебування українців у пунктах було організовано табори з наметів або бараків, місця для стоянки возів, кухні. Однак умови проживання переселенців були жахливі. На якість харчування негативно впливала нерегулярність доставки продуктів харчування. Нестачу їжі відчували не лише люди, а й худоба. Часто українці були змушені ділитися між собою своїм збіжжям або картоплею, щоб дочекатися транспорту⁴⁴. Крім того, українське населення неодноразово скаржилося до керівництва акції на місцях про крадіжки та незаконну конфіскацію свого майна на розподільчих пунктах, зокрема з боку міліції⁴⁵. Хоч українцям було гарантоване санітарне забезпечення, однак постійний людський потік, відсутність засобів гігієни перетворили табори в місця антисанітарії⁴⁶. Такі табори перебували під наглядом військ. Будь-яке переміщення поза його межами було категорично заборонено.

Оперативна група «Вісла» призначала військовий супровід кожного транспорту до місця прибуття. Керівник конвойного загону отримував на руки розпорядження про порядок розселення переселенців на нових місцях. Згідно з інструкцією від 27 травня 1947 р., основна увага в наказі повинна зосереджуватися на тому, «чи родини, які знаходяться в цьому

транспорті, можуть бути поселені групою, чи лише одноособово»⁴⁷. При цьому вимагалось дотримуватися такого порядку: «Родини, які походять з транспорту неблагонадійних, не можуть бути направлені на поселення в кількості, більшій ніж одна родина на одне село. Родини, які походять з транспорту додаткового характеру, можуть бути розселені в більших господарствах навіть у кількості декілька родин на одне господарство»⁴⁸. Тобто розформування та перемішування українського населення відбувалося у два етапи: перший — на розподільчих пунктах, другий — під час поселення на місцях. У найкращому разі декілька незнайомих між собою українських родин з різних околиць південно-східної Польщі могли потрапити до одного населеного пункту.

Перевезення людей в північно-західні регіони країни відбувалося в товарних потягах, часто в окремих вагонах від їхнього основного майна. Уся сільськогосподарська живність і збіжжя вантажилися в інші вагони й не завжди цього ж ешелону⁴⁹. Такий розподіл інколи призводив до втрати майна переселенцями. Запізнення вантажу не дозволяло швидко розпочати повноцінне життя на новому місці⁵⁰. У тижневому рапорті про перебіг акції «Вісла» за 2–9 травня 1947 р. з Ольштина підкреслювалося: «Переселенці забирають із собою незначну кількість збіжжя та картоплі. Цих запасів не вистачає на посівну кампанію. Прошу урегулювати справу доставки слідом за транспортом з переселенцями транспорту зі збіжжям і картоплею»⁵¹.

Інструкцією МПЗ від 22 листопада 1947 р. рекомендувалося на місцях прибуття зобов'язати переселенців написати заяви про виділення їм землі. Водночас до такої заяви обов'язково додавалася довідка про нерухоме майно (земля, будинки), що залишилося в попередньому місці проживання. З моменту підписання заяви українці автоматично втрачали на нього всі права, оскільки «вартість майна зараховувалася як плата за надані помешкання та земельні наділи на нових місцях. Право зарахування може бути використане лише один раз»⁵².

«Найбільш заангажовані у співпраці з УПА» затримувалися під час проведення переселення та направлялися до табору для політичних в'язнів в Явожно. За даними Р. Дрозда, у цьому таборі впродовж 1947–1949 рр. перебувало майже 4 тис. українців, у тому числі понад 800 жінок і кільканадцять дітей. Рішення про ув'язнення українців у Явожно ухвалило Політбюро ПОРП на своєму засіданні 23 квітня 1947 р. Концтабір існував до березня 1949 р.⁵³. Потрібно наголосити, що до табору не потрапляли члени ОУН та УПА, а лише особи, яких затримували за підозру у зв'язках з українським підпіллям. За недостатності доказів їхні справи не направлялися до суду. Тих українців, яких було звинувачено у співпраці з УПА, за наявності достатніх доказів, згідно з рішенням

Департаменту юстиції Міністерства національної оборони (МНО), судив суд оперативної групи «Вісла», а після його розпуску — військові окружні суди. До смертної кари за звинуваченням в антипольській діяльності було засуджено майже 500 осіб української національності. До Явожно також відправляли осіб, які нелегально повернулися до своїх сіл з місць нового поселення⁵⁴.

Спогади про перебування в таборі залишили гіркий слід у пам'яті українських в'язнів, а Явожно стало символом акції «Вісла». «Приїхали ми до Явожна. Прийшли ми до брами, а то все виглядало цілком так, як німці робили з жидами. Брама висока, а на ній напис, якого ніколи в житті не забуду й все буду мати перед очами літери: “Centralny Oboz Pracy — Jaworzno” («Центральний табір праці — Явожно». — *Авт.*). За брамою чекали нас готові бараки. У бараках ліжка з дошки на три поверхи, без сінника, один коц мав бути за все. Бляшана миска, бляшане горнятко та ложка. Вечером давали такої кави, що як хто хоче, то буде на ній жити. Рано о шостій годині апель. Почали нас, жінок, учити військової дисципліни. Перед тим одна з в'язнів подавала, скільки нас на площі, скільки на слідстві, скільки в праці. Усе мусило погоджуватися. По апельу до бараку по хліб і каву: на одного четвертина хліба на 24 години. Хочеш, то з'їж відразу, хочеш, то тримай, хоч як важко тримати й не їсти. (...) Щоб дарма не сидіти, відразу дали всім роботу: жінки до кравецтва, чоловіків на будову та різні майстерні. З роботи кликали на слідство. Там було страшне биття, а в праці тяжкий тягар, а в бараці тяжкий голод...», — описує своє перебування в таборі Ю. Шишко з Волі Крецівської⁵⁵.

За час перебування українців у таборі загинуло щонайменше 161 особа, яких таємно було поховано в найближчому лісі. Ув'язнення в Явожно окремих представників українського населення мало на меті не лише здобуття інформації про українське національне середовище, а й залякування депортованих українців. Не випадково до табору потрапили особи майже з усіх українських сіл, частину з них змушено до співпраці та направлено на північно-західні землі Польщі на місця нового проживання українців⁵⁶.

Правда про табір в Явожно довгий час замовчувалася та стала відома лише після падіння комуністичного режиму в Польській державі. З липня 1990 р., коли у справах Явожна надійшло перше офіційне клопотання до міністра юстиції Польщі, українці, колишні в'язні табору, стали вимагати засудження цих арештів, надання їм усіх прав, якими володіли репресовані сталінською системою поляки. Однак і сьогодні це питання не вирішене. Не змінив ситуації й той факт, що 24 травня 1998 р. президенти Польщі й України в присутності польської та української громадськості відкрили на місці, де були поховані в'язні табору, пам'ятник жертвам Явожна⁵⁷.

У процесі вирішення українського питання у Польщі кардинально змінився вигляд південно-східної частини країни не лише за національним складом, а й релігійним. Адже більшість українських родин, що проживали на цих теренах, були вірними Греко-католицької або Православної церкви. Ще українсько-польський трансфер 1944–1946 років спричинив руйнування структури греко-католицької церкви (ГКЦ) у Польщі, що відповідало загальній політиці руйнування цієї релігійної організації на території УРСР. Хоч у межах Польської держави після 1946 р. залишилося 92 греко-католицьких священники, однак переважна їх більшість переховувалася від влади та не мала змоги виконувати свої душпастирські функції⁵⁸. Комуністична влада встановила постійний нагляд за українським греко-католицьким духовенством. 22 греко-католицькі священники були направлені до табору в Явожно⁵⁹. Усі ці події сприяли занепаду ГКЦ у Польщі. Декрет про прийняття у власність держави майна переселенців визначив долю 600 церков, які із часом були передані Римо-католицькій (РКЦ) і Православній церквам, використовувалися під склади або просто руйнувалися⁶⁰.

Під тиском Москви 22 червня 1948 р. було підписано «Акт про возз'єднання Польської автокефальної православної церкви з Руською православною церквою». У цьому акті ПАПЦ визнавала неканонічність своєї автокефалії, яку вона отримала від Константинопольського патріарха, і зверталася з проханням до Руської православної церкви надати «справжню канонічну автокефалію». Ще в 1946 р. з урядовою допомогою відбулося очищення ПАПЦ від «національних елементів»: єпископський собор своєю ухвалою звільнив із посад, позбавив титулів єпархіальних єпископів і виключив із грона єпископату ординарія Холмсько-Підляської єпархії архієпископа Іларіона (Огієнка) і ординарія Краківсько-Лемківської єпархії архієпископа Палладія (Ведибиду-Руденка)⁶¹, а 5 найактивніших православних священників спрямовано до табору в Явожно⁶².

Хоча формально акція «Вісла» завершилась у липні 1947 р., однак переселення продовжувалося до жовтня того ж року. Окремі особи, тимчасово затримані або відлучені від своїх родин, приїздили на нове місце мешкання ще в січні 1948 р. Останньою групою переселенців були 32 родини, вивезені між січнем–квітнем 1950 р. з повіту Новий Торг до Щецинського воєводства. Це були мішані українсько-польські родини, які не одержали дозволу на перебування в прикордонній смузі⁶³.

Отже, українсько-польський трансфер 1944–1946 рр. остаточно не вирішив «українське питання» на території Польщі. В її межах залишалося проживати приблизно 300 тис. українців. Це суперечило основному вектору внутрішньої політики польської комуністичної влади — перетворенню Польщі в моноетнічну державу. Виселення українців до західних і

північних регіонів республіки сприяло руйнуванню соціальної бази українського підпілля та дало змогу уряду ефективніше впроваджувати політику тотальної колонізації українців. Унаслідок акції «Вісла» розпочався новий етап в існуванні та діяльності української національної меншини в Польщі, але вже за нових, комуністичних реалій.

¹ *Заставний Ф.Д.* Електроний ресурс: [² Там само — С. 3.](http://lib.ndu.edu.ua/CGI/irbis64r_91_opac/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах / Федір Дмитрович Заставний. — Л., 1990. — С. 4.</p></div><div data-bbox=)

³ *Drozd R.* Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / Roman Drozd. — Warszawa, 2001. — S. 338.

⁴ *Miroszewski K.* Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947–1949) / Kazimierz Miroszewski. — Katowice : Wydaw. «Śląsk», 2001. — S. 55.

⁵ *Поїздник І.* Українсько-польський трансфер 1944–1946 рр.: етнорелігійний аспект / І. Поїздник // Університет. — 2007. — № 3. — С. 56.

⁶ *Drozd R.* Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / Roman Drozd. — S. 338.

⁷ *Буцко О.В.* Украина — Польша: миграционные процессы 40-х годов / Ольга Владимировна Буцко. — К., 1997. — С. 62.

⁸ *Поїздник І.* Українсько-польський трансфер 1944–1946 рр.: етнорелігійний аспект. — С. 66.

⁹ *Czapla J.* Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego w latach 1944–1965 / J. Czapla // Wojskowy Przegląd Historyczny. — 1965. — № 3. — S. 88.

¹⁰ *Мотика Г.* Історіографія народної Польщі про польсько-українські взаємовідносини в 1939–1956 рр. / Г. Мотика // Матеріали IV Міжнародного конгресу українців [«Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. 2: XX століття»], (Одеса, 26–29 серп. 1999 р.) / Міжнародна асоціація українців, Ін-т історії України НАН України. — Одеса; К. Л., 1999. — С. 85.

¹¹ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 199, sygn. 780. — K. 45, 48.

¹² *Mironowicz E.* Polityka narodowościowa PRL / Eugeniusz Mironowicz. — Białystok: Offset-Print, 2000. — S. 61.

¹³ *Drozd R.* Droga na zachód: osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji «Wisła» / Roman Drozd. — Warszawa, 1997. — S. 42.

¹⁴ *Васильєва Л.Д.* Українська діаспора у Польщі / Л. Васильєва // Укр. істор. жур. — 1992. — № 10–11. — С. 54.

¹⁵ *Mironowicz E.* Polityka narodowościowa PRL / Eugeniusz Mironowicz. — Białystok:, 2000. — S. 61.

¹⁶ *Drozd R.* Ukraińcy w Polsce. 1944–1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. — Warszawa : Burchard edition, 1999. — S. 9–10.

¹⁷ Centralne Archiwum Wojskowe im. Bolesława Waligóry, (CAW, м. Варшава), z. 1064, sygn. IV.501.1/A.608. — K. 705.

¹⁸ Там само. — K. 846.

¹⁹ *Kmita M.* Propaganda antyukraińska i kształtowanie negatywnego stereotypu Ukraińca w czasach PRL / *M. Kmita* // *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku* / [red. W. Mokrego]. — Krakow : Szwojpolit Fiol, 1997. — S. 284

²⁰ Акція «Вісла». Документи / [наук. ред. і упоряд. Є. Місило]. — Л.; Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. — С. 45.

²¹ *Білас І.* Депортація НКВС — МДБ і доля українського населення в Польщі: історико-правовий і суспільно-політичний аспекти переселення / *І. Білас* // *Військо України*. — 1993. — № 4. — С. 63.

²² *Місило Є.* Міти про акцію «Вісла» / *Є. Місило* // *Наше слово*. — 2007. — № 17. — С. 4.

²³ Centralne Archiwum Wojskowe im. Bolesława Waligóry,(CAW, м. Варшава), z. 1064, sygn. IV.501.1/A.607. — К. 181.

²⁴ *Czapla J.* Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego w latach 1944–1965. — S. 88.

²⁵ Centralne Archiwum Wojskowe im. Bolesława Waligóry,(CAW, м. Варшава), z. 1064, sygn. IV.501.1/A.608. — К. 705.

²⁶ Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP, м. Перемишль), z. 3, sygn. 407. — К. 144–145.

²⁷ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 784. — К. 8.

²⁸ Там само. — К. 9.

²⁹ Там само. — К. 9.

³⁰ Там само. — К. 10.

³¹ Там само. — К. 9.

³² *Drozd R.* Ukraińcy w Polsce. 1944–1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały) / *R. Drozd, I. Hałagida*. — Warszawa, 1999. — S. 10.

³³ *Савчук О.* Чужі серед своїх: доля депортованих українців Холмщини / *О. Савчук* // *Депортації українців і поляків: кінець 1939 — початок 50-х рр. (До 50-річчя операції «Вісла»)* / [упоряд. Ю. Сливка]. — Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1998. — С. 88.

³⁴ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 784. — К. 20.

³⁵ Там само. — К. 36.

³⁶ Centralne Archiwum Wojskowe im. Bolesława Waligóry,(CAW, м. Варшава), z. 1064., sygn. IV.501.1/A.608. — К. 514.

³⁷ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 784. — К. 20.

³⁸ Там само. — К. 22.

³⁹ *Місило Є.* Міти про акцію «Вісла». — С. 4.

⁴⁰ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 784. — К. 57.

⁴¹ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 786. — К. 25.

⁴² Centralne Archiwum Wojskowe im. Bolesława Waligóry, (CAW, м. Варшава), z. 1064, sygn. IV.501.1/A.608. — К. 817.

⁴³ Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP, м. Перемишль), z. 6, sygn. 13. — К. 4.

⁴⁴ Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP, м. Перемишль), z. 7, sygn. 2. — К. 27.

⁴⁵ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 786. — К. 25.

⁴⁶ Centralne Archiwum Wojskowe im. Bolesława Waligóry, (CAW, м. Варшава), z. 1064, sygn. IV.501.1/A.606. — К. 54.

⁴⁷ Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP, м. Перемишль), z. 3, sygn. 419. — К. 101.

⁴⁸ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 784. — К. 22.

⁴⁹ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 791. — К. 14.

⁵⁰ Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP, м. Перемишль), z. 9, sygn. 16. — К. 2.

⁵¹ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 786. — К. 25.

- ⁵² Archiwum Państwowe w Przemysłu (APP, м. Перемишль), z. 3, sygn. 419. — К. 241.
- ⁵³ Сerчик В. Україна та українські землі в дослідженнях польської історичної науки / В. Сerчик // Віднова. — Мюнхен, 1986. — Т. 4. — С. 169.
- ⁵⁴ Kamiński Ł. Obóz Jaworzno: ukraiński etap / Ł. Kamiński // Akcja «Wisła» / [red. J. Pisulińskiego]. — Warszawa, 2003. — S. 174–176.
- ⁵⁵ Пропам'ятна книга «1947» / [наук. ред. Б. Гука]. — Варшава, 1997. — С. 43.
- ⁵⁶ Miroszewski K. Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947–1949) / Kazimierz Miroszewski. — Katowice: Wydaw. «Śląsk», 2001. — S. 147.
- ⁵⁷ Там само. — S. 198.
- ⁵⁸ Поїздник І. Позиція Греко-католицької церкви щодо виселення українців з Польщі в 1944–1946 рр. / І. Поїздник // Сторінки воєнної історії. — К., 2009. — Вип. 12. — С. 319.
- ⁵⁹ Misilo E. Ukraińcy w obozie koncentracyjnym w Jaworznie 1947–1949 / E. Misilo // Historia martyrologii więźniów obozów odosobnienia w Jaworznie 1939–1956 / [red. K. Miroszewski]. — Jaworzno, 2002. — S. 58.
- ⁶⁰ Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 199, sygn. 681. — К. 4.
- ⁶¹ Urban K. Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970: dokumenty / [oprac. K. Urban]. — Kraków, 1996. — S. 136.
- ⁶² Misilo E. Ukraińcy w obozie koncentracyjnym w Jaworznie 1947–1949 / E. Misilo // Historia martyrologii więźniów obozów odosobnienia w Jaworznie 1939–1956 / [red. K. Miroszewski]. — Jaworzno, 2002. — S. 58.
- ⁶³ Drozd R. Ukraińcy w Polsce. 1944–1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Hałagida. — Warszawa, 1999. — S. 10.

В статтє раскрывається процес формирования главных анклавов проживания украинцев в Польше в послевоенные годы в результате миграционных процессов военной поры и принудительных переселенческих кампаний 1944–1946, 1947 гг. Освещается политику польской коммунистической власти в отношении украинского населения Польши для обеспечения изоляции и его полной ассимиляции в польской среде. Охарактеризовано положеніе украинцев в ПНР после акции «Висла».

Ключевые слова: украинское меньшинство, переселенческие кампании, акция «Висла», национальная политика, Польша.

In this article is revealed the process of formation of main enclaves with Ukrainian residents in Poland in the postwar period. It happened owing to migration during wartime and forced resettlement campaigns in 1944–1946, 1947. It is elucidated the policy of the Polish communist authorities towards Ukrainian population of Poland for the purpose of the isolation and complete assimilation in Polish environment. It's defined the position of the Ukrainians in People's Republic of Poland after Operation Vistula (Akcja «Wisła»).

Keywords: Ukrainian minority, resettlement campaigns, Operation Vistula (Akcja «Wisła»), national policy, Poland.